

Δημήτρης Βλάχος
Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων Ροδόπης

Η τέχνη της ανάγνωσης¹

[Ημερίδα για τη φιλιαναγνωσία, Κομοτηνή 10 Δεκεμβρίου 2012]

Προσκεκλημένος σε μια ημερίδα φιλιαναγνωσίας τι θα μπορούσε να πει ένας φιλόλογος που να μην είναι ήδη ειπωμένο; Υπάρχει άραγε κάτι που δεν έχει ειπωθεί για την ανάγνωση και τον αναγνώστη, και μάλιστα σε μια εποχή πληθωριστικού λόγου, έντυπου και ηλεκτρονικού; Η απάντηση στο ερώτημα, αν θέλουμε να είμαστε ειλικρινείς, δεν μπορεί παρά να είναι αρνητική. Όχι, δεν υπάρχει τίποτε. Όλα είναι ήδη ειπωμένα. Ωστόσο, ένας φιλόλογος ξέρει καλά πως δεν αρκεί να έχουν ειπωθεί και γραφτεί όλα, πρέπει και να διαβαστούν. Και μάλιστα να διαβαστούν σωστά. Κι εδώ αρχίζει το έργο του. Ο φιλόλογος είναι ο δάσκαλος της καλής ανάγνωσης. Αυτός που μας μαθαίνει τις πιο φίνες λεπτομέρειες αυτής της τέχνης. Και ποια είναι η καλή ανάγνωση; Κάντε υπομονή. Αυτό θα δείξω παρακάτω, αφού πρώτα σας προσκαλέσω να στοχαστούμε τι σημαίνει ανάγνωση και αναγνώστης.

Ανάγνωση σημαίνει αναγνώριση, επαναφορά στη μνήμη προσώπου, πράγματος ή περιστάσεων. Αναγνωρίζουμε όμως μόνο ό,τι ήδη έχουμε γνωρίσει εδώ ή αλλού και το ξεχάσαμε. Δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε, και κατά συνέπεια να αναγνώσουμε, δηλαδή να κατανοήσουμε, εκείνο που μας είναι παντελώς άγνωστο. Και εδώ τώρα αρχίζει το μυστήριο. Πώς είναι δυνατόν να αναγνωρίσουμε, διαβάζοντας για παράδειγμα λογοτεχνία, πρόσωπα, πράγματα ή περιστάσεις, που είμαστε βέβαιοι πως ποτέ στη ζωή μας δεν τα είχαμε δει ούτε γνωρίσει; Πώς είναι δυνατόν άγνωστα πράγματα, αλλόκοτες εμπειρίες, ξένα πρόσωπα, να μας είναι *αλλιώς* «γνώριμα», και γι' αυτό να μας συγκινούν;

¹ Εκτενή αποσπάσματα της εισήγησης δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα «Παρατηρητής της Θράκης» (Παρασκευή 23/05/2014) και στο διαδίκτυο:
http://www.paratiritis-news.gr/detailed_article.php?id=157513&categoryid=6

Δεν μας συγκινεί ούτε προκαλεί τον στοχασμό εκείνο που μας είναι ολότελα άγνωστο. Το άγνωστο δεν μπορούμε να το αναγνωρίσουμε. Το προσπερνάμε. Δεν έχουμε μάτια γι' αυτό. Κοντοστεκόμαστε μόνο σε εκείνο που με κάποιον, είναι αλήθεια, αλλόκοτο τρόπο, μας είναι *αλλιώς γνώριμο* και οικείο μέσα στην ξενότητά του. Η ανάγνωση ως αναγνώριση είναι μια αλλόκοτη εμπειρία. Η ανάγνωση συγκεκριμένα της λογοτεχνίας (ποίησης και πεζογραφίας) έχει κάτι το μαγικό, μιας και τα όρια ανάμεσα στο οικείο και γνώριμο από το ένα μέρος, και το ξένο και άγνωστο από το άλλο, δεν είναι ξεκάθαρα, αλλά συγχέονται. Η ανάγνωση της λογοτεχνίας (σ' αυτήν εντάσσω και τον ποιητικό στοχασμό φιλόσοφων) διανοίγει έναν χώρο της πιο προσωπικής μας εμπειρίας, όπου όλα μπορούν να συμβούν και να τα ζήσουμε με κάποιον *αλλιώτικο τρόπο*. Σ' αυτόν τον χώρο της αναγνωστικής εμπειρίας ακόμα και οι αντιφάσεις και το παράλογο, κατά έναν μαγικό θα λέγαμε τρόπο, δεν ξενίζουν, αλλά βιώνονται ως η ίδια η ζωή στην πληρότητά της. Η σωστή ανάγνωση της λογοτεχνίας μάς συμφιλιώνει με ό,τι μας αρνείται η στενόχωρη πραγματικότητα.

Την παράδοξη αυτή εμπειρία της ανάγνωσης, όπου σχεδόν καταργείται η ενοχλητική διάκριση οικείου και ξένου τη βιώνουν περισσότερο συνειδητά από τους αναγνώστες οι συγγραφείς (αναφέρομαι σε πεζογράφους, ποιητές και στοχαστές). Αναρωτιούνται λοιπόν κι οι ίδιοι από πού τα ξέρουν όλα αυτά τα οποία αφηγούνται. Ο Κάρλος Φουέντες, πολυδιαβασμένος Μεξικάνος συγγραφέας που πέθανε πρόσφατα, απορώντας κι ο ίδιος για το πώς συμβαίνει και αφηγείται με παραστατικότητα στα μυθιστορήματα, τις νουβέλες και τα δοκίμια του ιστορίες για πρόσωπα, πράγματα και περιστάσεις που ποτέ δεν γνώρισε στις λεπτομέρειές τους, μας ξαφνιάζει με την πλατωνική, θα λέγαμε, και σχεδόν μαγική ερμηνεία που δίνει για το συγγραφικό δαιμόνιο. «Πριν γράψω ένα βιβλίο», λέει, «έχω επιλέξει μόνο το θέμα και αρχίζω να

σχεδιάζω τα κεφάλαια, πολύ γενικά όμως. Το βράδυ πέφτω να κοιμηθώ. Το πρωί, κάθομαι στο γραφείο μου, παίρνω το μολύβι κι αρχίζω να γράφω. Και τότε ξαφνικά συμβαίνει κάτι μαγικό. Σκέψεις που ποτέ πριν δεν τις είχα σκεφτεί αναβλύζουν από μέσα μου και λεπτομέρειες άγνωστες σε μένα γεμίζουν τις λευκές σελίδες μπροστά μου. Η εξήγηση πρέπει να βρίσκεται στα όνειρα. Όχι αυτά που θυμόμαστε, αλλά αυτά που ξεχνάμε όταν ξυπνάμε το πρωί. Αυτά λοιπόν τα όνειρα που ξεχνάμε, αυτά θα πρέπει να μας υπαγορεύουν, όταν γράφουμε, τις λεπτομέρειες που ποτέ δεν τις γνωρίσαμε κι όμως τις ξέρουμε. Αυτό είναι κάτι μαγικό»ⁱ.

Η ανάγνωση της λογοτεχνίας έχει κάτι μαγικό. Θα λέγαμε ότι είναι ένα είδος ονείρου εν εγρηγόρσει. Και αν η ονειροπόληση ανήκει στην πρώτη φύση του ανθρώπου, η ανάγνωση λογοτεχνίας με τη διάδοση του βιβλίου έγινε η δεύτερη φύση του, οργανικά δεμένη όμως με την πρώτη και θεμελιωμένη πάνω σ' αυτή. Πράγματι, ο άνθρωπος έχει κάποια προ-αναγνωστική εμπειρία της ανάγνωσης, προτού ακόμη μάθει γράμματα. Πριν ακόμη δηλαδή μάθει να διαβάζει, έχει την πρωταρχική εμπειρία της ανάγνωσης. Ο άνθρωπος είναι δυνάμει αναγνώστης. Κι ο αναλφάβητος ξέρει να διαβάζει τον κόσμο γύρω του, γι' αυτό και συγκινείται με την ομορφιά που τον περιβάλλει και συγκλονίζεται από το μυστήριό του. Μόνο που δεν μπορεί να εκφράσει με τον γραπτό λόγο αυτή του τη συγκίνηση, όπως θα έκανε ένας ποιητής, ένας μυθιστοριογράφος ή ένας στοχαστής. Διαβάζουμε τα χείλη, το βλέμμα, τις χειρονομίες των ανθρώπων που μας ενδιαφέρουν, χωρίς να χρειάζεται να ξέρουμε γράμματα. «Συλλαβίζουμε το αλφαβητάρι των άστρων», όπως έλεγε κι ο Σεφέρηςⁱⁱ, ψάχνοντας να βρούμε τα κρυμμένα νοήματα που μας αφορούν, πριν ακόμη μάθουμε ανάγνωση και γραφή. Η δεύτερη φύση μας, λοιπόν, η φύση του αναγνώστη, έρχεται και ολοκληρώνει την πρώτη, τη φύση

του ανθρώπου που ονειρεύεται με τα μάτια ανοιχτά. *Η αναγνωστική εμπειρία είναι η εμπειρία της συνειδητής ονειροπόλησης.* Αυτά τα όνειρα που ξεχνάμε όταν ξυπνάμε, αυτές τις συγκινήσεις και τις ανέκφραστες σκέψεις που τις βιώνουμε ως συγκεκριμένη και παράξενη διάθεση κατά την ονειροπόληση, έρχονται στο φως με την ανάγνωση της λογοτεχνίας. Βιώνονται αυτά τα όνειρα του ύπνου και του ξύπνιου μας ως συνειδητή πλέον εμπειρία χωρίς ωστόσο –κι εδώ βρίσκεται η μαγεία της λογοτεχνικής ανάγνωσης– να χάσουν τον μυστικό τους πυρήνα.

Νομίζω όμως πως η στοχαστική αυτή περιπλάνησή μας στην ιδιαιτερότητα της αναγνωστικής εμπειρίας αρκεί και είμαστε έτοιμοι τώρα να πούμε δυο λόγια για την τέχνη της ανάγνωσης. Τι σημαίνει καλή ανάγνωση. Θα μιλήσω ως φιλόλογος, δηλαδή διαφορετικά από τον τρόπο που θα μιλούσε ένας μοντέρνος. Και θα ξεκινήσω αξιωματικά: *ο φιλόλογος είναι ο δάσκαλος της αργής ανάγνωσης.* Σε αντίθεση με τον μοντέρνο εγγράμματο που καυχείται για την επίδοσή του να διαβάζει γρήγορα, ο φιλόλογος διαβάζει αργά. Ακολουθώ εδώ την ερμηνεία του φιλόλογου και φιλοσόφου Φρίντριχ Νίτσε, διατυπωμένη στα 1886, που συμφωνεί με τη δική μου προσωπική εμπειρία ως φιλόλογου. Άλλωστε –κι εδώ θα είμαι εξομολογητικός– εγώ έμαθα να διαβάζω γράφοντας, όπως είχε πει και ο Γουίλιαμ Φώκνερ. Δηλαδή, γράφοντας έμαθα να διαβάζω σωστά, που σημαίνει «αργά».

Επιστρέφω στον Νίτσε, ο οποίος σχεδόν προφητικά διέβλεψε τις αλλαγές που θα επέφερε η τεχνολογία ακόμη και στον τρόπο ανάγνωσης. Η εποχή της βιασύνης, που είχε στα χρόνια του Νίτσε (δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα) ως σύμβολά της τον σιδηρόδρομο και τις εφημερίδες, δημιουργούσε έναν νέο τύπο αναγνώστη, ο οποίος σήμερα κυριαρχεί. Σ' αυτόν λοιπόν τον μοντέρνο αναγνώστη ο Νίτσε αντιπαραθέτει τον φιλόλογο, τον δάσκαλο της αργής ανάγνωσης. Αντιγράφω από τον πρόλόγο του [5] στο βιβλίο του *Αυγή (Morgensröte)*:

«Η φιλολογία είναι εκείνη η σεβάσμια τέχνη που απαιτεί από τους θαυμαστές της κυρίως ένα πράγμα: να μένουν σε απόσταση, να διαθέτουν χρόνο, να είναι σιωπηλοί, να είναι αργοί –σαν την τέχνη της χρυσοχοΐας και σαν τη δεξιοτεχνία του χρυσοχόου στη γνώση της λέξης, μια τέχνη που απαιτεί εργασία λεπτή και προσεκτική και που δεν πετυχαίνει τίποτε αν δεν το εφαρμόζει αργά. Αλλά ακριβώς γι’ αυτό είναι σήμερα πιο αναγκαία παρά ποτέ, είναι μ’ αυτόν τον τρόπο που γοητεύει και συναρπάζει τόσο πολύ, σε μια φίλεργη εποχή: θέλω να πω μια εποχή ταχύτητας, αναξιοπρεπούς βιασύνης που σε θέλει κάθιδρο και σε αναγκάζει να «τελειώνεις» στα γρήγορα το καθετί, ακόμη και ένα βιβλίο, παλιό ή καινούργιο. –Αυτή η ίδια δεν τελειώνει εύκολα με κάτι, διδάσκει να διαβάζουμε καλά, δηλαδή αργά, με βάθος, με προσοχή και επιφύλαξη, με περίσκεψη, με ανοιχτές πόρτες, με μάτια και δάχτυλα ευαίσθητα... αλλά υπομονετικά»ⁱⁱⁱ.

Ο Νίτσε προσκαλεί τους αναγνώστες του, αν θέλουν να τον διαβάσουν σωστά, να τα τον διαβάσουν αργά, και όχι με βιασύνη. Η αργή ανάγνωση είναι μύηση. Ένα ταξίδι στο οποίο κάποιος αφήνεται με εμπιστοσύνη στον συγγραφέα. Η καλή ανάγνωση είναι μια ερωτική εμπειρία μύησης σε ένα μυστήριο. Γι’ αυτό και δεν θέλει βιασύνη, αλλά *περισκεμμένη βραδύτητα, προσοχή, επιφύλαξη, ανοιχτές πόρτες, μάτια και δάχτυλα ευαίσθητα... αλλά υπομονετικά.*

Η τέχνη της καλής ανάγνωσης απαιτεί εκείνη τη βραδύτητα που είναι απαραίτητη προκειμένου να χωνέψει ο αναγνώστης την τροφή που του δίνει το βιβλίο και έτσι στο τέλος να την αφομοιώσει. Δεν αρκεί για μια καλή ανάγνωση το απλό διάβασμα ή το ξεφύλλισμα ενός βιβλίου. Είναι απαραίτητος εδώ ο «μηρυκασμός»^{iv} των φυτοφάγων θηλαστικών, η επιστροφή δηλαδή και η περισυλλογή πάνω στο ήδη αναγνωσμένο έτσι που στο τέλος να αφομοιωθεί πλήρως, να γίνει δική μας σάρκα και δικό μας πνεύμα.

Κυρίες και κύριοι, εκλεκτοί προσκεκλημένοι αυτής της ημερίδας. Μίλησα για την ιδιαιτερότητα της αναγνωστικής εμπειρίας. Μίλησα για την τέχνη της καλής ανάγνωσης. Δεν μίλησα όμως για αυτό που είναι προϋπόθεση κάθε ειλικρινούς ανάγνωσης. Δεν μίλησα για αυτό που είναι το θεμέλιο της ανάγνωσης αλλά και της ζωής μας, κι αυτό δεν είναι άλλο από την εμπιστοσύνη. Την πίστη, δηλαδή, πως στο βιβλίο που διαβάζουμε υπάρχει κάτι που μας αφορά. Απ' αυτή την πράξη πίστης στη σημασία του βιβλίου εξαρτώνται πολύ περισσότερα και σπουδαιότερα από μια απλή ανάγνωση. Και εδώ θα κλείσω με τα λόγια του Γιώργου Σεφέρη από την ομιλία του σε μια εκδήλωση για το βιβλίο σαν και τη σημερινή, που έγινε στη Βαρκελώνη στα 1964. Λόγια του ποιητή μας που αναφέρονται σ' αυτήν την πράξη πίστης: «Θα έλεγα πως τα βιβλία είναι σαν τα αναρίθμητα κλειδιά ενός μεγάλου οργάνου εκκλησιάς, του οποίου οι μουσικοί είμαστε εμείς. Εξαρτώνται από την ιδιοφυΐα μας, από την τόλμη μας· εξαρτώνται επίσης από τα ελαττώματά μας. Αν είναι έτσι, αν πιστεύουμε στην ανθρωπότητα, με την ίδια αυτή πράξη πίστης θα πιστέψουμε και στη σημασία του βιβλίου. Γιατί στον κόσμο μας που προχωρεί ψηλαφητά, όλα εξαρτώνται από μια πράξη πίστης. Γι' αυτό μου φαίνεται πως με τούτη την όμορφη εκδήλωσή σας για χάρη του βιβλίου, κάνετε και μια πράξη πίστης απέναντι στην ανθρωπότητα»^v.

Δημήτρης Βλάχος

Σύμβουλος Φιλολόγων Ροδόπης

Κομοτηνή, 10/12/2012

ⁱ Βλ. συνέντευξη του Κάρλος Φουέντες (2 Ιουνίου 2006) σε δική μου ελεύθερη απόδοση από τα αγγλικά στο Academy of Achievement, <http://www.achievement.org/autodoc/page/fue0int-1>, σελ. 2.

ⁱⁱ «Τ' αλφαβητάρι των άστρων που συλλαβίζεις/ όπως το φέρει ο κόπος της τελειωμένης μέρας/ και βγάζεις άλλα νοήματα κι άλλες ελπίδες,/ πιο καθαρά μπορείς να το διαβάσεις», Γ. Σεφέρης, *Ποιήματα*, εκδ. Ίκαρος 1985, «Τελευταίος Σταθμός», σελ. 212.

ⁱⁱⁱ Φρίντριχ Νίτσε, *Αυγή*, μτφ. Ελένη Καλκάνη, εκδ. οίκος Δαμιανός, σελ. 14.

^{iv} Φρίντριχ Νίτσε, *Γενεαλογία της ηθικής*, μτφ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Νησίδες, σελ. 33.

^v Γιώργος Σεφέρης, «Παραλλαγές πάνω στο βιβλίο», *Δοκίμες*, τόμος 2^{ος}, εκδ. Ίκαρος 2003, σελ. 289.